

Forbrytelsens fascinasjon og fiksjonalisert (selv)- framstilling i 1800-tallets forbryterviser

---

Even Igländ Diesen og Silje Haugen Warberg

I 1975 ga Per Hohle ut den historiske romanen *Manndraperen i Nerdalsjuvet*. Romanen handler om morderen Ole Olsen Sevle, bedre kjent som Sevleguten, en rovmorder som ble henrettet og satt på steile og hjul i 1834 etter å ha tilbrakt nesten to år på flukt fra øvrigheten.¹ I forordet tar Hohle avsats i to konkrete overleveringer om Sevle-saken som har vekket hans fascinasjon. Den første er gjenstander bevart på Politimuseet i Oslo, der Sevles fotjern er utstilt ved siden av lenkene til massemordere som Nils Narumsbakken og mestertyver som Gjest Baardsen Sogndalsfjæren og Ole Pedersen Høiland. Den andre overleveringen er fortellingene og musikken som Hohle har hørt siden guttedagene. Sevle har gitt navn til en slått, Sevlen, som det sies at han selv diktet og trampet takten til da han gikk til skafottet. Til denne slåttemelodien hører det både fortellinger

om Sevre og flere visevarianter. Fra den Hohle hørte, husker han bare starten: «Å kjenne' du Sevre'n skuldlaus og glad ...».² Det er likevel disse fortellingene og sangen som blir utgangspunkt for romanen hans.

Mens Hohle står i Politimuseet og holder fotjernet med lenkestumpen fra Sevles fangejern i hendene, vekkes minner om eneboeren Gul, som spilte fløyte og sang om Sevleguten da han var liten: «Og fantasi og virkelighet fløt sammen som verft og renning ...», skriver Hohle.³ Det er nettopp dette uklare forholdet mellom fantasi og virkelighet som kjennetegner den delen av skillingsvisetradisjonen som har bidratt til at forbrytere som Sevre, Narumsbakken, Baardsen og Høiland fremdeles huskes. Mange har hørt strofene «Kom skal du høre en vise om Gjest / den er ikke laget av lensmann og prest», eller andre fragmenter fra kjente forbryterviser, selv i dag. Forbrytelsene og forbryterne som disse visene handler om, har noen fellestrekk: De stammer fra skillingsvisenes storhetstid på 1800-tallet, og det dannes kretsløp av viser, fortellinger og andre tekster om dem. Mestertyven Baardsen diktet til og med flere viser selv og publiserte en selvbiografi fra fengselet. Hohles eksempel viser også spennvidden innenfor forbrytervisesjangeren: fra den ambivalente fascinasjonen for en morder som Sevre, til dyrkingen av en Robin Hood-aktig tyveskikkelse som Baardsen, og fra viser *om* forbryteren til viser *av* forbryteren. Visene skildrer høyst ulike hendelser, mennesker og reaksjoner, men alle er formidlet i det samme mediet og kretsløpet – skillingsvisens – der litterære og faktuelle eller autentiserende markører sameksisterer.⁴ Kjente opplysninger og fortellinger remedieres til sanglyrikk, der de omformes, populariseres og fiksjonaliseres i et spenningsfelt mellom fascinasjon og moralisering, det faktiske og det (selv)-mytologiserende.

Fascinasjonen for forbryterne og handlingene deres er det naturlige omdreiningspunktet i forbrytervisene, slik sjangerens

benevnelse mer enn antyder, men forbryteren står også i relasjon til noe større. Der det finnes forbrytere finnes det alltid ofre, enten de er umælende drapsofre eller navngitte autoritetsfigurer som frarøves gods og gull. Mange viser omtaler både forbryter og offer, de pårørende som står igjen, institusjonene som dømmer og straffer, og folket som det straffes på vegne av. Blant de sistnevnte finner vi også skillingsvisenes publikum, altså oss lyttere og lesere, som i mange tilfeller tiltales direkte i strofer med moralske og didaktiske budskap – men som også skal la oss fascinere av sensasjonelle og detaljerte skildringer av lovbruddene. Dette gjør at forbrytervisene, med sitt relativt korte omfang og sin lyriske form, favner om mange dimensjoner ved kriminalitet. Visene søker som regel å sette de ulike aspektene og tilnærmingene inn i en helhetlig fortelling, og de dveler ofte ved nettopp de delene vi i virkeligheten vet minst om: Hva var morderens motiv og tanker, hvordan så offerets siste øyeblikk ut, og hvordan går den dømte straffen i møte? Resultatet er at visene, selv om de har et tydelig formelpreg som følger en bestemt oppbygging, også tilbyr en vesentlig annen tilnærming til forbrytelsene enn de vi finner i andre framstillinger, som avisenes eller rettssystemets.

Her bruker vi begrepet «forbryterviser» om alle skillingsviser som på en eller annen måte tematiserer kriminalitet. Forbrytervisene utgjør ikke én helhetlig kategori skillingsviser, men kan deles inn i en rekke tematiske og sjangermessige underkategorier som blant annet inkluderer nyhetsviser utgitt tett på hendelsene,⁵ fortellende viser diktet på lenger avstand, avskjedsviser som diktes i forbindelse med henrettelser,⁶ eller fengselsviser som tar for seg fengselslivet eller ser tilbake på forbryterkarrieren.⁷ ⁸ På samme måte som den enkelte kriminelle hendelsen og forbryteren er unik, er også visene om dem forskjellige. Innad i materialet er det stor variasjon med tanke på formspråk og tilnærming til forbrytelsene som blir sunget om.

At de har et bestemt format, nemlig skillingsvisens, gir dem like fullt en gjenkjennelig form med noen fellestrekk som går igjen på tvers av dette mangfoldet.

I likhet med den øvrige skillingsvisetradisjonen, strekker tradisjonen for forbrytervisere seg tilbake til midten av 1500-tallet.⁹ I løpet av 1800-tallet inntreer det mediale og historiske endringer som sørger for at skillingsvisene får større utbredelse og popularitet, og denne storhetstiden for skillingsvisen overlapper med til dels store endringer i rettspraksis og samfunnets tilnærming til kriminalitet, som også henger sammen med en økt grad av sekularisering. Et eksempel på dette er at dødsstraffen stadig sjeldnere ble tatt i bruk etter at straffeloven av 1842 trådte i kraft, og den siste sivilrettslige henrettelsen fant sted i 1876. Dermed endret også forbrytervisene og deres framstillinger av kriminalitet seg. Mens forbrytervisematerialet vi kjenner fra 1700- og tidlig 1800-tall er dominert av henrettelsesviser som antageligvis ofte var skrevet av fengselsprestene som forberedte de dømte på straffen,¹⁰ er det, ikke uventet, et mer mangslungent materiale vi møter utover 1800-tallet. Mange viser fra denne perioden tar del i et større intertekstuellet nettverk bestående av for eksempel avistekster og -artikler om de samme sakene, og de kan gjøre til dels store omskrivninger og fiksjonaliseringer av hendelsene de kommenterer.

I dette kapitlet er vi særlig interessert i å undersøke bredden i og betydningen av forbrytervisenes fiksjonaliserte (selv)-framstillinger, og vi har derfor valgt å sette søkelys på viser fra 1800-tallet. Materialet som analyseres er hentet fra skillingsvisesamlingen ved Gunnerusbiblioteket i Trondheim, Norsk Folkeminnesamling og Nasjonalbibliotekets digitale samling. Til sammen gir materialet oss anledning til både å gjøre nedslag i enkeltviser og å se disse i lys av et større materiale som kan peke mot tendenser i sjangeren som helhet. Fordi forbry-

tervisene dreier seg om virkelige hendelser og personer, kan de ikke løsrives fra den større konteksten de er del av og måtene de deltar i større kulturelle bearbeidelsesprosesser på. Samtidig har visene en felles forankring i skillingsvisemediet, som setter bestemte rammer for framstillingen og gjør dem til en del av et folkelitterært kretsløp og en særskilt estetikk. Forbrytervisenes hybriditet gjør det mulig å tilnærme seg dem på flere ulike nivå, som delvis overlapper hverandre: som formelpreget sjanger, som intertekst i et større kildemateriale, som folke- og gatelitteratur og sanglyrikk, men også som enkeltviser.

De fleste forbryterviser – og skillingsviser generelt¹¹ – dreier seg om mannlige subjekter, og dette gjenspeiles også i vårt materiale. Kriminalitetsstatistikken over alvorlige forbrytelser har til alle tider vært dominert av menn, og kvinnelige forbrytere behandles annerledes både i den framvoksende kriminalitetsforskningen på 1800-tallet og i kulturelle uttrykk som skillingsviser.¹² Det finnes derfor ingen kjente eksempler på en kvinnelig 'Sevlegutt' eller Gjest Baardsen i folke- og skillingsvisetradisjonen, som mytologiseres for sine drapshandlinger, tyveri og rømninger. Når historiske kvinner blir utgangspunktet for skillingsviser eller forbryterfortellinger, er det som regel fordi de har drept sine nyfødte spedbarn eller, sjeldnere, sine ektemenn eller foreldre, og fordømmelsen av dem er tydelig. I portretteringer av mannlige forbrytere finner vi oftere en ambivalent tilnærming til forbryteren som en både avskrekkende, fascinerende og imponerende figur.¹³ Når det diktes videre på hans bedrifter i forbryterviser og andre overleveringer, skapes den tvetydige helteskikkelsen som vi blant annet ser spor av i Hohles beskrivelse av sine barndomsminner.

I det videre vil vi utdype dette spenningsfeltet mellom fiksjon og virkelighet med avsat i hvordan en vise om Sevele-saken forholder seg til, omskriver og fiksjoniserer det bredere

saks- og tekstkomplekset som omgir den. Med fraspark i visenes tekstlige dimensjoner argumenterer vi for at visene kan forstås som et deltagende medium i en større kulturell kontekst. I siste del av kapittelet beveger vi oss gradvis over mot det andre ytterpunktet i spennet mellom viser *om* og viser *av* forbrytere. Her tar vi for oss viser som er skrevet av forbryterne selv, eller på andre måter tar sikte på å gi forbryteren en stemme, og som kommenterer fengselssystemet. Med utgangspunkt i en selvbiografisk vise skrevet av mestertyven Gjest Baardsen viser vi at disse forbrytervisene innebærer en omskriving av forbryterens rolle i retning et offerbilde, og at de har en tydeligere kritisk tendens enn visene vi har belyst i første del. Målet er slik å utvide vår forståelse av forbrytervisenes kompleksitet og hybriditet: deres estetikk, men også deres særegne fortellemåte og mulige funksjoner i krysningpunktet mellom historiske hendelser, folkelitteratur og visetradisjon.

Fiksjon og fakta i «En ny vise om den nys henrettede Ole Sevlie»

Sevle-saken er et eksempel på en sak med en rik virkningshistorie, som det har blitt skrevet om i flere ulike medier og på tvers av skillet mellom sakprosa, skjønnlitteratur og en vise- og folkemusikktradisjon. Flere av Sevle-visene er diktet så sent som i 1904, 70 år etter at dommen falt, fordi saken da ble satt i forbindelse med en dagsaktuell rettssak mot en fjern slektning av ham, Knut Ryentveit.¹⁴ De senere visene er som regel innskutt i lengre folkelitterære prosafortellinger, såkalte forbryterfortellinger, som tar for seg begge sakene. Også de tidligste visene om Sevle, som ble distribuert som skillingstrykk, ser ut til å ha hatt en lang traderingshistorie. Disse visene er særlig utbredt i områ-

det hvor Sevle bodde og drapet fant sted, det vil si Numedal og Hallingdal. Gjenfortellinger av saken i romaner som Per Hohles, ukeblader og andre publikasjoner sørger likevel for at saken også har blitt formidlet i en nasjonal sammenheng, og den har forblitt kjent helt fram til våre dager.

Sammenligner man de ulike framstillingene i Sevle-visene, både med hverandre og med øvrige tekster om saken, er det tydelig at det er ulike aspekter ved saken som omtales og vektlegges og at framstillingene blander rykter, opplysninger fra avisene, etablerte litterære motiv og fri diktning. Dette er ikke unikt for Sevle-saken, men gjelder også andre forbryterviser om historiske hendelser. Forskning på skandinaviske skillingsviser har konkludert med at visene sjelden gir helt etterrettelige opplysninger om sakene de omhandler.¹⁵ Det ser vi også i vårt materiale bestående av forbryterviser fra norske skillingsvisearchiv. Rykter, opplysninger fra avisene, etablerte litterære motiv og fri diktning blandes sammen. Samtidig ser vi at de samme hovedmomentene gjentar seg og at kildetekster approprieres og kommer til uttrykk på forskjellige måter. Forbrytervisenes framstilling bygger hele veien på et samspill mellom kjent informasjon og viseforfatternes egne fiksjonaliseringer og tillempninger av materialet, som har hatt sammenheng med ideologiske og moraliserende motiver. For å belyse dette komplekse forholdet mellom fakta, fiksjon og visetradisjon, vil vi undersøke en Sevle-vise som ble diktet tett på hendelsene.

En ny Vise om den nys henrettede Morder Ole Sevlie går på melodien «Skaberen skued».¹⁶ Innholdet gir grunn til å tro at visen opprinnelig ble diktet i anledning Sevles henrettelse i 1834, kanskje for å reklamere for hendelsen eller til og med for å framføres i forbindelse med den.¹⁷ I visen om Sevle understøttes denne muligheten både av tittelen og av at visen åpner med en direkte tiltale til sitt publikum, som bes lytte til sangen om

«En ny Vise om den nys henrettede Morder Ole Sevlie»
 (Norsk Folkeminne-samling).

Sevles livsløp mens han «fremad i Synden og Lasterne gaaer». ¹⁸
 I løpet av tjue strofer gir visen en helhetlig, men nødvendigvis
 fortettet og forenklet framstilling av Sevles kriminelle løpebane
 gjennom livet, fram til han selv skal bøte med livet.

I grove trekk følger visen de opplysningene som var kjent om
 Sevles oppvekst, om røvmordet han ble dømt for, de to rømnin-
 gene hans fra fengsel og henrettelsen som ventet ham. Om vi
 sammenligner visen med domsavsigelsen i saken, som ble of-
 fentliggjort i tidsskriftet *Departements-Tidende* rett i forkant av
 henrettelsen, gjenkjenner vi alle hovedtrekkene i framstillingen
 derfra. Mange av disse opplysningene ble også delt fortløpende i
 lokale og nasjonale aviser mens saken pågikk. I visen er hendel-
 sene ordnet kronologisk og satt inn i et veletablert mønster for

denne typen forbrytervis: En idyll etableres og brytes, opp-takten og motivet for drapet beskrives, deretter drapshandlin-gen, oppdagelsen og autoritetenes arrestasjon, domfellelsen, den dømtes anger før henrettelsen, og de avsluttende strofene som tiltaler publikum med moralske budskap og advarsler, men også viser omtanke for den dømtes familie. I Sevre-visen er mønsteret tilpasset de spesielle omstendighetene i saken, slik at visen også inkorporerer gjerninger Sevre skal ha gjort før rovmordet han ble dømt for og mens han var på rømmen. Flest strofer, hele åtte av tjue, er imidlertid viet til henrettelsen som forestår og prestens innstendige forsøk på å få Sevre til å tilstå og vise anger.

Ser vi nærmere etter oppdager vi fort at visen skiller lag med sakens fakta på noen mindre, men vesentlige punkter. Visen har flere partier som er åpenbart fiksjonaliserte, for eksempel ved at vi får innsyn i Sevles tanker. Slike grep, som fri indirekte diskurs, intern fokalisering eller en allvitende forteller, utgjør det Dorrit Cohn, i boken *The Distinction of Fiction*, kaller narratologiske markører for fiksjon.¹⁹ Ifølge Cohn gjør slike grep at teksten blir epistemologisk illegitim, og dermed markerer de en grense mellom fiktive og historiske tekster. Fra et kulturelt og leserori-entert perspektiv må vi ta høyde for at historiske tekster helt opp til moderne tid har kunnet bruke slike fiksjonaliserende grep uten dermed å bli stemplet som fiksjon, slik blant andre Richard Walsh har påpekt.²⁰ I senere år har Walsh, Henrik Skov-Nielsen og James Phelan argumentert for at skillet mellom fiksjon og ikke-fiksjon ikke er en tydelig grense som kan analyseres fram narratologisk, men snarere en kontekstuell antagelse gjort av leseren på grunnlag av retoriske kvaliteter ved tekstene.²¹ En slik retorisk kvalitet er også til stede i visens fiksjonaliseringer, ved at det er noen særskilte aspekter ved Sevles liv og gjerninger som framheves, utdypes og omdiktes. De fiksjonaliserte delene dreier seg særlig om Sevles forsett, motiver og (manglende) anger

rett i for- og etterkant av forbrytelsene. Når også rene saksopplysninger er endret, dreier det seg ofte om valg som forsterker en dramatisk effekt og reduserer tvil. Omskrivingene og fiksjonaliseringene i visene bør derfor ikke bare forstås som tegn på manglende etterrettelighet eller en «illegitim» tilnærming til foreleggene, men også som en essensiell del av det visen tilfører forståelsen og framstillingen av forbryteren og gjerningene hans.

Et av de mest markante eksemplene på slik omskriving og fiksjonalisering i Sevle-visen, er delen som beskriver hvordan Sevle ikke bare drepte den omreisende kramkaren Toleiv Gjermundson Kittilsland, bedre kjent som 'Sølv-Tollef' på grunn av yrket sitt, men også sin egen farfar. Mistanken om dette var riktignok reell. Farfaren, kalt Storen,²² levde på kår på familiegården da Sevle overtok den i 1829 og hadde kontrakt på et føderåd som inkluderte bruksrettigheter til eiendom og andre ytelser. Uenigheter skal ha oppstått etter at farfaren giftet seg på nytt og i den forbindelse ønsket tilgang til hele dette føderådet, noe Sevle og faren satte seg imot.²³ I 1830 ble farfaren funnet druknet i et tjern, og det oppsto rykter i bygda om at Sevle sto bak dødsfallet.²⁴ Påstandene ble gjenopptatt og undersøkt i forbindelse med rettssaken som gjaldt mordet på Kittilsland, men ingenting ble bevist.²⁵

I *Departements-Tidende* tar undersøkelsen opp en relativt liten del av teksten omtrent midtveis. I visen har den derimot blitt omgjort til en selvstendig fortelling om farfardrapet, som er satt kronologisk inn i Sevles livsløpsskildring og opptar 4. til 6. strofe. Opptakten til mordet beskrives først, men uten at det legges vekt på de økonomiske motivene som både rettsrapporten og senere forbryterfortellinger framhever.²⁶ I visen holder det at farfaren «refsede Ole og skammet ham ud» mens de befinner seg i en båt på vannet. Oles sinn svartner, og vendingen understrekes og behjelpes av en klisjéfylt værmetafor som markerer opptakten til selve mordhandlingen:

4.

(…)

Nu over et Vand i en Baad de bortjager,
 Mens Luften opfyldes med Regnen og Slud;
 Men Ole fornærmet han sidder ihu,
 Min Vrede, udbryder han: føle skal du!

5.

Han springer fra Aaren og Oldingen tager
 I Haaret og hæver i Bølgenes Skjød,
 I Hast han med Baaden nu vender tilbage,
 Mens Dødssukket ømt ifra Oldingen lød,
 (…)²⁷

Morderen beskrives som både oppfarende og kaldblodig, og den 6. strofen avrunder fortellingen ved at den allvitende fortelleren ransaker morderens sinn. Det slås først fast at «[d]en grusomme Ole lidt tænkte derpaa», men i de påfølgende versene åpnes det like fullt for at Sevle også har kjent på anger: «Vel stundom den indre Dommer ham plaget, / Og stundom med Anger han tænkte derpå ; / Men Lasten der let blender Syndens Sind, / Bortjagede Naget, som flyvende Vind». Også nå tas den velkjente værmetaforikken i bruk, denne gangen for å understreke følelsenes flyktighet.

I visens helhet befester denne fortellingen-i-fortellingen Sevles iboende umoral. Det er ikke uvanlig at forbrytervisene skisserer opp forbryterens livsløp, men det er ofte i mer generelle vendinger enn det vi ser i Sevle-visen. Ofte framholdes barndommen som uskyldig, mens den kriminelle løpebanen tillegges dårlige valg i ungdomsårene. I Sevle-visen er det imidlertid tre hele strofer som tar for seg Sevles oppvekst, og allerede første strofe slår fast at han var «hengiven til lasten fra spædeste aar».

I de følgende to strofene vokser han opp med «brave foreldre» som nok har gitt ham lærdom, men Sevle begår like fullt tyverier, havner i slagsmål og lyver. Denne «Syndevei» leder fram til mordet på farfaren og deretter rovmordet på Kittilsland. Visens vektlegging av synd og umoral toner ned de økonomiske motivene som retten la til grunn både i forbindelse med farfaren og mordet på Kittilsland, og som kan ha vært foranlediget av Sevle-gårdens økonomiske vansker. Isteden ser vi at særlig visens framstilling av farfarmordet fungerer infantiliserende, idet mordet forklares med autoritetsfigurens irettesettelse. Kanskje skyldes denne vektleggingen av tidlig ungdom og opprørstrang delvis at Sevle fremdeles var relativt ung da han ble henrettet, antagelig omkring 26 år.²⁸

Farfarmordet er den mest utbroderte av hendelsene som ikke angår domfellelsen, men det er også flere andre passasjer som er endret og fiksjonalisert i visen. Den mest markante endringen, eller feilen, er at offeret ikke kalles ved sitt rette navn, men får navnet Hellik framfor Tollef. Andre endringer inkluderer at et sentralt vitne har endret kjønn fra mann til kvinne, samt utstrakte fiksjoniserende partier som beskriver Sevles tanker og stykker av dialog, blant annet mellom offer og gjerningsmann. Det er påfallende at detaljene knyttet til mordet og offeret er såpass uklare og endrede som de er i denne visen, som heller ikke inkluderer en avsluttende strofe henvendt til offerets pårørende. Slike strofer finner vi ellers i flere av forbrytervisene som omhandler dødsstraff, selv om de opptrer noe sjeldnere enn strofer henvendt mot den dødsdømtes familie og et mer allment publikum. Dagsaktuelle viser besynger ofte offeret i egne strofer og påkaller vår medfølelse i eksplisitte ordelag. Sevle-visen er imidlertid ikke alene om å legge mindre vekt på lovbruddet og offeret enn på forbryteren selv, særlig i tilfeller der forbryteren selv skal bøte med livet.²⁹

Selv om Sevre aldri tilsto å ha begått mordet på Kittilsland, går visedikteren også langt i å anta at han angrer sine synder nå som henrettelsen står for døren. Her brukes det imidlertid ikke like tydelige fiksjonaliserende grep som tidligere i visen, og Sevles oppførsel og respons på forbønnen beskrives utenfra slik det blir sett av et 'vi' som dikteren selv er del av: «Vi troe at forsonet med Herren han døde / (...) Thi ofte i Fængslet andægtig han bad, / og ofte Psalmer han rørende quad». Det er mulig at dette peker mot at visen ble skrevet i forbindelse med at Sevre ble forberedt på døden gjennom besøk fra presten og besøkendes forbønn.³⁰ I senere overleveringer om Sevre blir som regel slåttevisen Sevlen, som han skal ha nynnet på vei mot skafottet, satt inn som en erstatning for tilståelsen og et signal på enten anger eller trass.³¹ Noen slått nevnes imidlertid ikke her, og antagelig ble den en del av tradisjonen først etter at henrettelsen hadde funnet sted. Framstillingen av og tilnærmingen til Sevles manglende tilståelse forblir en markør gjennom hele den videre virkningshistorien knyttet til Sevre, som ser ut til å følge linjene mellom en lokal og en nasjonal overleveringskontekst. I rettsrapporten og denne tidlige Sevre-visen er den framstilt som et juridisk og religiøst problem, mens den senere – i forbindelse med slåttevisene og forbryterfortellingene om saken – blir både et fascinasjonspunkt og et sted hvor mytologiseringen av Sevre som opprørsk og anti-autoritær finner feste.³² Visediktingen befinner seg på begge sider av dette skillet, alt etter konteksten den oppstår og distribueres i.

Forbrytervisen som deltagende medium

Som vi skjønner, er forbryterviser om historiske hendelser og personer aldri isolerte tekster. Særlig utover 1800-tallet fører me-

dieteknologiske endringer og framveksten av moderne massemedier til at det finnes en stor mengde andre kilder om sakene, både fra da hendelsene fant sted og fra senere tidspunkter: avissaker, artikler i tidsskrifter, spalter i ukeblader, forbryterfortellinger og i noen tilfeller også romaner og lokale dramaoppsetninger. Om Sevle har det blitt satt opp minst to spel på slektens gårdstun i Numedal, og fortellingen om ham er formidlet i alt fra tidsskrifter, rettslige lærebøker og lokalhistoriske bøker til populærlitterære fortellinger, skillingsstrykk og romaner.³³ I de nasjonale arkivene finnes det også rettsdokumenter og domspapirer om sakene, og i noen tilfeller er disse offentliggjort eller omgjort til journalistiske tekster i årenes løp. Dette rike materialet, som på ulike måter selv omformer og fiksjonaliserer tidligere forelegg, gjør at forbryterviser om historisk kriminalitet så å si alltid interagerer med flere tekster om den samme saken eller personen, og også tidligere forskning på skandinaviske skillingsviser har konkludert med at de sjelden gir helt etterrettelige opplysninger om sakene de omhandler.³⁴ I denne sammenhengen blir forbrytervisene en form for massemedier, ikke bare i utbredelse, men i deltagelse. Forbrytervisene blir et deltagende medium – et «*participatory medium*», som Line Esborg og Katrine Watz Thorsen kaller det – i en større kulturell sammenheng.³⁵ Vi kan ikke fullt ut forstå forbrytervisenes funksjoner uten å ta hensyn til hvordan de går i dialog med og tildeles funksjoner i relasjon til dette større materialet.

I de fleste tilfeller ser det ut til at det er forbrytervisene som kommer 'dårligst' ut med tanke på sannhetsgehalt når det større intertekstuelle nettverket konsulteres, enten det er i lekmanns- eller forskningssammenheng. I Per Hohles roman om Sevle er det tydelig at han har oppsøkt en rekke slike kilder og at informasjonen i dem ikke alltid stemmer overens med det han husket fra visene og folketradisjonens fortellinger. Særlig i romanens

andre halvdel er det flere steder hvor forfatteren eksplisitt korrigerer nettopp de overleverte fortellingene og sangene som han framhever i forordet. Dette er noe vi må være bevisst også når vi studerer visene fra et akademisk utgangspunkt. I og med at visene kommenterer historiske hendelser, er det både naturlig og nødvendig å sammenligne innholdet i dem med informasjon fra andre kilder. Samtidig er det lett for at slike sammenligninger fører til en mer og mindre bevisst reduksjon av forbrytervisenes innhold; de avslører hvor lite av hendelsesforløpet det er som dekkes i visene, at mange opplysninger er helt eller delvis feil, og at de moralske og didaktiske sluttbudskapene forenkler de komplekse problemstillingene som kriminalsaken åpnet for – og som kanskje ble drøftet langt mer inngående i andre sammenhenger.

I lys av dette er det viktig at vi ikke glemmer konteksten forbrytervisene må ha blitt mottatt i av lesere flest. Om visen ble lest eller lyttet til tett på en hendelse, kan vi regne med at den var del av et sammensurium av mer og mindre pålitelig informasjon fra aviser og muntlige overleveringer. Om den tvert imot ble lest eller lyttet til – og kanskje også diktet – lenge etter at forbrytelsen egentlig fant sted, inngår den blant mer og mindre pålitelige overleveringer i en minnekultur preget av stadige endringer, tilskudd og utelatelser. Folk flest ville ikke ha sammenlignet visene systematisk med det retten eller avisene hadde etablert som sakens fakta. Like fullt vil en forbryterves fortatte distribusjon ha vært avhengig av at lyttere og lesere hadde en viss kontekstuell kunnskap om forbrytelsen den omhandler. Det at visen bygger på 'sanne' og kjente hendelser er en del av visens eksistensberettigelse og ofte langvarige popularitet. I mange tilfeller understrekes dette ved at visene innledes med korte prosatekster om den aktuelle saken eller har tittelsider som gir konkrete opplysninger om tid, sted og navn. De fleste forbrytervis forutsetter en slik kontekstuell ramme, men de fordrer ikke

detaljerte kunnskaper om hendelsen. Det er snarere omvendt: Nettopp i mellomrommet mellom de sparsommelige faktaopplysningene og visenes forenklinger og fiksjonaliseringer, blir det spillerom for mottakerens egen fascinasjon og spekulasjon.

Sevle-visen er på mange måter et typisk eksempel på dette innenfor kategorien forbrytervisner om mordere, som det er klart flest av blant de bevarte forbryterskillingstrykkene. Den lett fiksjonaliserte framstillingsformen, der mye er *nesten* riktig og resten er diktet til eller har blitt tillagt et mer dramatisk preg, finner vi igjen i mange av visene vi har studert. I «Ny vise om det skrækkelige mord på Gaarden Lynnæs», om Erik Eriksens mord på stesønnen i 1875, er det for eksempel skrevet inn en kjærlighetshistorie som forklarer mannens motiv for mordet. Det antydes også, både i visen og i dagsavisene, at Eriksen skal ha drept flere enn sønnen – i visen er det snakk om konen hans, og i en artikkel i *Morgenbladet* er det snakk om en annen stesønn.³⁶ Denne typen utvidelser og delvise fiksjonaliseringer ser ut til å være svært utbredt. Noen viser er også mest sannsynlig ren fiksjon eller ‘falske nyheter’,³⁷ slik vi antar at henrettelsesvisen «Mordersken Randine Grimrud» er. Denne visen, som beskriver Randines øksemord på sin sovende ektemann i 1880, er antagelig helt oppdiktet og konstruert. Visen oppgir både navn og datoer som autentisitetsmarkører, men ingen av dem lar seg bekrefte. For eksempel skal Randine ha blitt henrettet hele fire år etter at den siste sivilrettslige henrettelsen i Norge fant sted.³⁸ Første del av visen bærer preg av utstrakt fiksjonalisering ved at vi får innsyn i tanker og dialog samt en detaljert beskrivelse av selve mordhandlingen, mens siste del er kopiert direkte fra slutten av «Sofie Johannesens Dødssang», en henrettelsesvisen som ble diktet i anledning Sofie Johannesdatters død i 1876.³⁹ Mens slike gjennomgående oppdiktete forbrytervisner ser ut til å være sjeldne, er det altså vanlig at viser om virkelige hendelser har

tydelige innslag av omskriving og fiksjonalitet – også i viser som er skrevet av forbryterne selv, eller som foregir å være det. Tendensen ser ut til å forsterkes utover 1800-tallet, etter hvert som forbrytervisene mister sitt feste i en religiøs tradisjon forbundet med henrettelsen og fengselsprestens forbønn. Visen om Randine kan derfor peke mot en historisk utvikling der forbrytervisen i stadig større grad framstod som en sjanger i egen rett, med mønster som kunne følges også uten at det lå konkrete hendelser eller kildematerialer til grunn for diktningen. I «Mordersken Randine Grimstud» er det bare svake og rent intertekstuelle koblinger mellom teksten og virkelige hendelser og personer, slik at vi snarere kan snakke om at det er forbrytervisesjangeren selv som kommenteres gjennom visens fiksjonaliseringer.

Det er grunn til å tro at lesere forholdt seg aktivt til skillingsviser nettopp som sjanger og teksttype; de hadde spesifikke forventninger til visene, som ikke bare hadde med deres tema og innhold å gjøre – eller med kjennskapen til de konkrete forbrytelsene som ble omtalt – men med selve formspråket og sirkuleringskretsløpet. Tilnærmer vi oss skillingsvisen på sjangernivå, vil vi se at de fleste visene har en nokså stram form til felles, med fast rimmønster og en episk struktur som stoffet må tilpasses. Samtidig dreier forbrytervisene seg om sensasjonelle saker, og i likhet med nyhetsmediene skrives og distribueres de ofte kort tid etter at hendelsene har funnet sted. Mens avisene følger saksgangen over tid og gir nye opplysninger hver dag, er det en forventning om at en forbrytervise formidler en mest mulig helhetlig fortelling så tidlig som mulig. Om dommen ennå ikke har falt, vil visene ofte peke fram mot den og formidle foreløpige konklusjoner. Kjent stoff transformeres til skillingsvisens register og sjangerkonvensjoner, og denne remedieringen har konsekvenser for fortellingens form og innhold, for appropriasjonen av stoff som allerede foreligger, og for visens omskrivin-

ger og fiksjonaliseringer. I en undersøkelse av forbrytervisene må vi altså ikke bare håndtere det komplekse forholdet mellom fakta og fiksjon i enkeltviser, men også se det i lys av mediets særtrekk og mangfold samt visenes ofte langvarige distribusjon og virkningshistorie.

Selv om enkeltvisene som regel bygger på virkelige hendelser, er det ikke slik at forbrytervisene som hehetlig korpus er representative for hva slags kriminalitet som ble begått og hvem som var forbrytere i løpet av 1800-tallet. Det samme medieparadokset som vi ser i dag, gjaldt også på 1700- og 1800-tallet: Det var ikke de mest utbredte, men de mest sensasjonelle forbrytelsene som fikk bredest dekning i avisene og førte til flest forbryterfortellinger og -viser. Dette ser vi tydelig de gangene det er skrevet norske viser om utenlandske forbrytelser, for her er det uten unntak de aller mest alvorlige og dramatiske hendelsene det er snakk om, som masse- eller seriemord. Svenskene Johan Filip Nordby og Nils Peter Hagström drepte for eksempel henholdsvis fem og fire personer i 1900 og 1886, og engelske John Owens drepte syv personer i Denham i 1886.⁴⁰ Viser om disse hendelsene ble publisert sammen med kortere eller lengre prosatekster som oppsummerte sakens fakta i en mer objektiv stildrakt. Kombinasjonstrykk finner vi også i forbindelse med en del norske viser, og tittelsidene gir ofte konkrete og som regel riktige opplysninger om navn, sted og type forbrytelse. På sjangernivå er det likevel en klar overvekt av viser om de mest alvorlige forbrytelsene, som kan få nye viser skrevet om seg også lenge etter at de fant sted, mens mer utbredt småkriminalitet i liten grad blir behandlet i visene.

Selv om mange forbrytervis er forgjengelige og kortlivede, er det også noen forbrytervis – deriblant Sevl- og Baardsen-visene – som får en lang traderings- og virkningshistorie der ytterligere endringer og omskrivninger tilføres dem. «En

ny *Vise om den nys henrettede Morder Ole Sevlie*» ser for eksempel ut til å ha blitt videreført både som skillingstrykk og i en muntlig overleveringstradisjon. I 1926 trykkes den på nytt som et oppskrift etter Torleiv Perstølen og publiseres i *Døla-minne. Tidsskrift for folkeminne og bygdesoge*.⁴¹ Denne versjonen av visen er svært lik den fra skillingstrykket, men den har fått flere mindre endringer i ordtilfang og syntaks som kan skyldes den muntlige traderingen. Selv om endringene er små, har de til dels store konsekvenser. I denne versjonen har offerets navn blitt rettet til Tollef, men samtidig har farfaren blitt til Sevles far. Endringene trekker altså i to svært ulike retninger, den ene mot større etterrettelighet når det gjelder forbrytelsen Sevlie ble dømt for, og den andre mot en stadig økende fiksjonalisering av de øvrige ugjerningene han skal ha begått. Antagelig peker dette mot at de delene av visen som i utgangspunktet var basert på rykter, omskrivninger og fiksjonaliseringer, er mer utsatt for videre endringer enn de delene som er godt belagt også i andre kilder. Samtidig peker endringene mot et medialt poeng: Visene deltok også i en levende tradisjon som muntlig traderte sanger, og de endret seg over tid.

I visetradisjonen forbundet med Sevlie-saken ser vi en utvikling der en ambivalent fascinasjon for forbryteren, sammen med antiautoritære tendenser, blir stadig mer tydelig. Slåtten Sevlie står i forlengelse av en tradisjon forbundet med Fanitullen og dens opphavssagn, der djevelen selv slår takten til knivslagsmål og drap. At Sevlie skal ha nynnnet og trampet takten til slåtten på vei mot skafottet, forstås ofte som et uttrykk for protest mot både stat og kirke, og dette kritiske potensialet står i forlengelsen av en motsetning mellom lokale og nasjonale autoriteter som også er synlig i rettsmaterialet forbundet med saken.⁴² At en slik sanglyrisk tendens mot samfunnskritikk forbindes med det djevlelske, er en tendens vi ikke bare finner i folkemusikken, men

også i andre folkelige sanglyriske tradisjoner i en vidstrakt, global musikktradisjon. Også i den amerikanske bluesen gjenfinner vi lignende opphavshistorier, som vandrehistorien om hvordan sangeren og gitaristen Robert Johnson solgte sin sjel til djevelen i bytte mot evnene til å musisere, synge og formidle til gatenes masser. «[T]he devil seems to have all the best tunes», som litteraturviter Terry Eagleton slår fast i studien *On Evil* – nå som da.⁴³

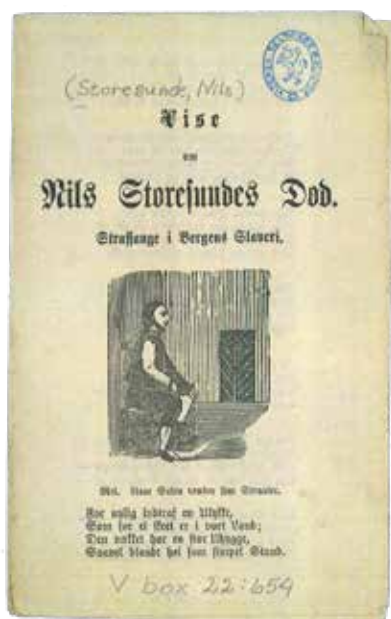
Ideen om populærmusikk som «djevlels musikk» er nært forbundet med hvordan den oppstår og distribueres, synges og selges. Dette ser vi også i forbindelse med skillingsvisetradisjonen, som til alle tider har vært forbundet med en spesifikt folkelig distribusjon og et eget litterært kretsløp. Visene ble trykket og solgt billig, som regel av omreisende selgere som sørget for at også viser diktet på stedet der hendelsene fant sted, kunne få relativt stor utbredelse over større geografiske områder.⁴⁴ Skillingsvisene ble ofte distribuert som del av den større folkelitteraturen, som var i stor vekst i andre halvdel av 1800-tallet og også omfattet prosa og skjønnlitteratur, enten i oversettelse eller diktet av folkelitterære forfattere som skrev anonymt eller under pseudonym.⁴⁵ Disse tekstene ble sjelden anmeldt eller kommentert, verken i dagspressen eller i det litterære kretsløpet for øvrig, med mindre det var snakk om å advare mot sensasjonell og potensielt farlig lesning som, med kulturhistoriker Christen Collins ord, ga «detaljerede og ofte maleriske Offentliggjørelse af alle Slags Forbrydelser».⁴⁶ I dette kretsløpet utgjorde skillingsstrykkene en egen kategori i og med at visene ble sunget, som det vi kan kalle gatelitteratur eller gatemusikk – en vanlig betegnelse for folkelig sanglyrikk. En slik merkelapp betoner det folkelige i og ved uttrykket med tanke på visenes form og språk, opphavspersoner og publikum. I hele denne tradisjonen gjenkjenner vi fascinasjonen for forbrytelsen og forbryteren, og balansen mellom den og moralsk-didaktiske overveininger. Forbrytervisene beskriver

reaksjoner på kriminalitet som strekker seg fra fascinasjon til moralsk fordømmelse og institusjonalisert gjengjeldelse. Men de er også i seg selv en bestemt form for reaksjon, i sangbare tekster som er del av en større folke- og sanglitterær tradisjon.

Skillsingsvisenes potensial og vilkår for å delta i en økende massemedial virkelighet er både innrammet og begrenset av deres tilhørighet innenfor disse folkelige kretsløpene. Samtidig er det mulig å tenke seg at nettopp rammene satt av mediet, sjangereren og kretsløpet er med på å skape et særlig rom for forbrytervisenes omskrivings- og fiksjoniseringspraksiser. Her går det et interessant og viktig skille mellom visene *om* forbrytere, som vi har sett eksempel på så langt, og (selv)framstillinger i viser *av* forbrytere. Fiksjoniseringen i de sistnevnte visene inntar en noe annen form, som henvender seg til, og utnytter, de folkelige båndene på andre vis enn visene som i større grad omhandler og omformer et (kriminal)sakskompleks. Mellom disse ytterpunktene finner vi også viser som på ulike måter dreier forbrytervisenes faste mønster i nye retninger, og som på denne måten konstruerer nye forbryterbilder.

Institusjonskritikk og forbryterframstilling – når forbryteren blir offer

Hva skjer med forbryterframstillingen i en forbryterviser der offeret også er forbryter? «Vise om Nils Storesundes dø. Straffange i Bergens Slaveri» er et interessant eksempel på en omskriving av det faste mønsteret for avskjeds- og henrettelsesviser, som innebærer både et alternativt forbryterbilde og en kritikk av straffesystemet.⁴⁷ Storesunde var dømt til straffarbeid for tyveri, men døde den 10. juli 1874 etter at han ble utsatt for en vanlig straffemetode i fengselet: oversprøyting med kaldt vann.⁴⁸ Straffen

Vise om Nils Storesundes død (NTNU Gunnerusbiblioteket).

fikk han ifølge visen på grunn av munnbruk: «I Vrede hadde han brugt Munden, / og slemte på Veie han vel tog», men visen er tydelig i sin kritikk i strofens siste halvdel: «Men brøden var ei stor i Grunden / Et stort Ansvar man sig paadrog». Etter å ha blitt oversprøytet i over førti minutter, døde Storesunde i det som må ha vært en lidelsesfull død – «Hans Lidelser kan man ei fatte», slår visen fast. Gjennom dødsfallet har autoritetene klart overtrådt sine grenser: Dødsstraff var fremdeles lovens strengeste straff,⁴⁹ men her døde forbryteren for statens hånd uten at en slik dom lå til grunn.

I en ironiserende vending av mønsteret fra ordinære henrettelsesviser avslutter visen om Storesunde med en forbønn som ikke er *for* den 'henrettede', men *fra* ham. De tre siste av visens

11 strofer omhandler fangens siste ord, som presenteres som en bønn til Gud, men i like stor grad oppfattes som en anklage mot autoritetene som står ansvarlig for døden hans:

Hvad Indtryk maatte det vel gjøre
 Paa dem, som der paa Stedet var,
 Da de af Slaven fik at høre,
 Den Forbøn han for Gud frembar:

Velsign Du Dem som mig har røvet,
 Det Liv som Du mig engang gav;
 Tilgiv Dem som har Dig bedrøvet,
 Og som mig gav en tidlig Grav.

Særlig bruken av ordet «Røve» framstår som en ikke tilfeldig, men snarere skarpt ironisk dreining av forholdet mellom fange og straffeinstitusjon. Det var Storesunde som var dømt for tyveri, men i fengselet blir livet røvet fra ham. Forbønnen framstiller rettsvesenet, de som har dømt Storesunde, som visens syndere nettopp gjennom sin bønn om at de skal få tilgivelse.

I saken mot Storesunde var forbryter blitt til offer, og dødsfallet hans vakte reaksjoner i lokale og nasjonale medier. De involverte i straffen ble stilt for retten,⁵⁰ og en lang artikkel om Storesundes livsløp, med vekt på hans tidligere fengselsopphold og omvendelse til kristendommen, ble trykket i flere aviser i juni samme år.⁵¹ Visen om dødsfallet ser ut til å ha blitt trykket tettere på selve hendelsen, og her er få opplysninger om Storesundes tidligere liv nevnt. At han er offeret i saken, klargjøres imidlertid gjennom hele visen og står tydelig igjen som siste strofes budskap:

Siig hvem er nu mest at beklage,
 Den som gik bort til Gravens Ro
 End dem som her nu staar tilbage
 Hvor Sjælekval har fæstet bo.

I tråd med mønsteret for avskjeds- og henrettelsesviser rettes oppmerksomheten her mot de som står tilbake og sørger. Vanligvis er denne påminnelsen om de dødes fred og de etterlattes sorg rettet mot offeret for et drap, mens det her gjelder forbryteren selv. Gjennom bruken av mønsteret vi kjenner fra andre forbryterviser, kan dette poenget behandles subtile i visens tekst, men understrekes desto tydeligere av formspråket: Forbryteren står selv for forbønnen, som her er vendt mot autoritetene, og det er hans død som sørger for publikums «Sjælekval». Slik blir både forbryteren og autoritetens roller omsnudd, og visens struktur framhever at det er sistnevnte som skal lastes for mord. I likhet med den falske visen om Randine Grimsruds avskjed, tar Storesunde-visen i bruk og dreier på henretteselsvisens kjente mønster og sjangertrekk. I den forstand kan begge visene forstås som innlegg i en pågående debatt om dødsstraffens legitimitet, samtidig som de begge er eksempel på omskrivninger som kommenterer forbrytervisen i seg selv, som sjanger.

Også i Sevre-visen så vi hvordan omskrivninger og fiksjoniseringer bidro til en ambivalent framstilling av forbryteren. Denne ambivalensen dreier seg ikke bare om hvorvidt forbryteren skremmer eller fascinerer, eller hvorvidt han utgjør en form for helteskikkelse, men også om et spenningsfelt mellom forbryter og offer som særlig aktualiseres i forbindelse med retts-systemets utførelse av dom og straff. Sevre, som ble dømt for å ha begått et mord, ble selv drept på vegne av samfunnet, og det var nettopp i den forbindelse at han senere ble knyttet til slåtten Sevlen som et opprørske uttrykk for protest mot over-

makten. Allerede «En ny Vise om den nys henrettede Morder Ole Sevlie» viser imidlertid en tydelig tendens til å dvele ved de sensasjonelle aspektene ved forbryterens liv og død framfor å gjengi korrekte opplysninger om ofrene. Storesunde-visen gir derfor et særlig markant eksempel på en tendens som vi også finner i andre forbryterviser, nemlig at det skjer en dreining av offerbildet når straffen – enten den tar form av dødsstraff eller langvarig fengsel – betones.

Et annet eksempel på dette finner vi i forbindelse med saken mot Thorvald Sletten, som ble dømt til livstid i fengsel for å ha drept fostermoren i 1899. Sletten tilstod aldri og anket saken gjentatte ganger, etter hvert med støtte fra et bredt litterært sjikt som inkluderte forfatterne Bjørnstjerne Bjørnson, Jacob Breda Bull, Ludvig Bærøe og (anonymt) Rudolf Muus, samt redaktøren Thoralf Klaveness.⁵² Skillingsvisene om saken følger en tydelig utvikling fra viser som behandler Sletten som skyldig, til viser som støtter opp om muligheten for at han er uskyldig dømt og offer for ulike konspirasjoner. Nyhetsvisen *Hvem er Morderen?* bærer preg av dette. Her er tittelsiden og visens siste strofe endret for å åpne for tvil i tråd med utviklingen av saken i mediene, mens resten av visen ser ut til å stamme fra tiden omkring den første domfellelsen, og fordømmer den arme som «overlagt myrdet sin Moder i smug».⁵³ I 1900 utgis også visen «En Folkevisen om 'Den norske Dreyfus'», som enda tydeligere innrammer saken som et mulig justismord gjennom sin referanse til den dagsaktuelle franske saken mot forræderidømte Alfred Dreyfus.⁵⁴ Gjennom avisinnlegg, forbryterviser og forbryterfortellinger ble det etter hvert konstruert et tydelig bilde av Sletten som sakens 'egentlige' offer.⁵⁵ Frikjennelse oppnådde Sletten aldri, men han ble benådet og møtt med folkelig jubel da han forlot fengselet i 1907.⁵⁶ De utpregede fiksjoniseringene og omskrivningene av saken innenfor det folkelitterære kretsløpet, forbryterviser

inkludert, har antagelig bidratt sterkt til at det offentlige bildet av Sletten som uskyldig dømt ‘med-offer’ lot seg konstruere.

Selvframstillende balansekunst i Gjest Baardsens «Du dvæler helst saa gjerne, Erindring...»

I materialet vårt er det tydelig at det er alvorlige drapssaker det er bevart flest viser om. Det er imidlertid mestertyvene Gjest Baardsen (1791–1849) og Ole Høiland (1797–1848) som har fått desidert flest viser skrevet om seg som enkeltpersoner. Også deres fangejern står utstilt på Politimuseet sammen med Sevles, og Per Hohle nevner dem som «norsk kriminalhistories ‘folkehelter’». ⁵⁷ Baardsen og Høiland levde i den samme perioden og ble begge kjent for vågale tyverier og gjentatte rømninger fra autoritetene. Deres liv og gjerninger er beskrevet i et stort transmedialt nettverk, bestående av blant annet skillingsviser og annen sanglyrikk, aviser, romaner og fortellinger, biografier, tegneserier og filmatiseringer, som strekker seg helt opp til våre dager. Her framstår de ofte som nettopp de kriminalhistoriske ‘folkeheltene’ Hohle beskriver, det vil si som opposisjonelle figurer som representerte småfolkets kamp mot overmakten. ⁵⁸ Dette gjør Baardsen og Høiland til særtilfeller i skillingsvisesammenheng. Tyver flest fikk ikke den samme oppmerksomheten eller statusen som disse to.

De fleste forbrytere forfattet heller ikke sine egne forbrytelsesviser – men det gjorde Baardsen. Mestertyven skrev en rekke dikt og viser om sitt eget liv og to om Høilands. Han ga også ut en omfangsrik selvbiografi i tre bind, *Gjest Baardsen Sogndalsfjærns Levnetsløb*, i 1835. ⁵⁹ Dette gjør ham til en av få forbrytere i materialet vårt som selv er en aktiv deltager i det intertekstuelle

kretsløpet som framstiller ham. Innslaget av omskrivninger og fiksjonaliseringer i diktningen hans er tydelig, og det er ikke alltid etterrettelige opplysninger han gir om eget liv.⁶⁰ Særlig Baardsens tidlige forfatterskap og selvbiografien hans har bidratt til å konstruere og sementere et bilde av ham som mestertyv, utbryterkonge, kvinneforfører og lurendreier, som vedvarer helt til våre dager.⁶¹ Visene vi skal se nærmere på her, dreier seg om en annen livsfase og er del av 8–9 viser som Baardsen forfattet under sitt 18 år lange opphold på Akershus straffeanstalt.⁶² Her er det en annen type selvframstilling som dominerer, innrammet som den er av fengselslivet og ønsket om å kunne oppnå benådning.

Trykket *Fængsel og Frihed* består av to viser.⁶³ Den første av dem, som vi skal sette søkelys på her, er skrevet etter at Baardsen har vært fengselet i henimot atten år, mens den andre er skrevet kort tid etter at han ble benådet av kong Oscar I og løslatt i 1849.

Fængsel og Frihed (NTNU Gunnerusbiblioteket).

Visene innledes av en prosatekst der Baardsen forklarer omstendighetene rundt diktningen og utdyper visenes budskap.⁶⁴ Særlig den første visen er omfangsrik og fyller hele 52 strofer. Skildringer av fengselsliv og fanger utgjør en stor del av visen, mens de kriminelle handlingene deres er tonet ned. Dette gjør visen til en interessant kontrast til forbryterviser flest, som primært beskriver den kriminelle gjerningen og avsluttes med domfellelsen. Baardsens vise er forfattet av en forbryter og handler om og tiltaler andre forbrytere, men den retter seg også mot et større publikum som ikke kjenner til fengselslivet og tilværelsen som utstøtt fra storsamfunnet. Ikke minst er det også en vise som mer og mindre direkte er rettet mot autoritetene selv, og som kan leses som en dikterisk søknad om benådning.

Sammenligner vi visene om og av Baardsen i senere år med de som omhandler den aktive forbryterbanen hans i perioden mellom 1812–1827, ser vi klare kontraster. De selvbiografiske visene og tekstene som dekker forbryterlivet hans, har ofte en tydeligere antiautoritær innstilling. Her er det den ambivalente forbryterfiguren vi møter, og selvbiografien følger folkelitteraturens formelpreg og vektlegger ytre dramatik, romantikk og spenning. Antagelig var Baardsens selvbiografi en av de mest leste bøkene i Norge på 1800-tallet.⁶⁵ Forbryterviser om Baardsen som baserer seg på selvbiografien, forsterker ofte de kritiske og opprørske tendensene i den. Den kanskje best kjente av dem, Holger Sindings «Fjellvisa» fra 1890, baserer seg på selvbiografien og er et godt eksempel på dette. Visen «er ikke laget af Lendsmand og Prest», og den eksemplifiserer hvordan Baardsen «tukted de Store og hævned de Smaa».⁶⁶ Baardsens egne viser om denne livsperioden har en langt mer subtil kritisk tendens, men romantiserer like fullt forbryterlivet. De største suksessene hans var «Jeg beilet engang til en Pige så skjønn» og akrostikonvisen «Kjærlighedsvisen om Gjertine Karlsdatter eller Gru-

somme Skjebne ...», der første bokstav i hvert vers til sammen staver ut navnet Gjertine Karlsdatter. Begge visene fokuserer på en vond skjebne og mislykket kjærlighet.⁶⁷ Baardsens forbryterske gjerninger omtales ikke i særlig grad, men visene har heller ingen tydelig religiøs innramming eller bekjennende stil.

De senere fengselsvisene skrevet av Baardsen, har beveget seg langt bort fra dette utgangspunktet. Her er de kriminelle handlingene nedtonet og ofte bare omtalt som «synd» eller dårlige valg. Denne tendensen ser vi også i andre forbrytervisere som vi vet er skrevet fra fengselet av forbryteren selv, som Ole Sivertsens avskjedssanger fra 1862. Sivertsen skrev to viser fra fengselet i forkant av at han ble henrettet, som ifølge trykkets forside ble «gjennemseet af Lensmand Scherffenberg».⁶⁸ Han var kjent som dikter og har med stor sannsynlighet virkelig forfattet visene selv, noe også navngivingen av lensmannen antyder. Begge visene har en utpreget religiøs ramme, og ingen av dem nevner forbrytelsen Sivertsen har begått, et giftmord på sin kone, eller andre detaljer fra livet hans. Isteden omtales synden og lasten i generelle og metaforiske vendinger og uten autentisitetsmarkører, og dette peker mot et tydelig skille mellom forbrytervisere om historiske forbrytelser og viser diktet av forbryterne selv. I forlengelsen av dette kan det argumenteres for at forbryterne også framskriver seg selv som ofre, i en offerframstilling som er minst like ambivalent som den helteframstillingen forbryterne ble til del i andre forbrytervisere.

I viser forfattet av forbrytere kan vi ikke snakke om rent selvbiografiske tekster, men om former for det Sidonie Smith og Julia Watson i *Reading Autobiography* (2010) kaller *life writing*. Her forstås det selvbiografiske ikke som sjanger, men som en historisk situert selvrepresentasjon som kan ta mange former, og som utgjør sosiale og performative handlinger.⁶⁹ Blant skilingsviser som helhet er det mange selvframstillende viser og

undersjanger som domineres av (biografisk og fiksjonalisert) *life writing*, for eksempel tiggerviser, blindeviser og viser om alkoholisme.⁷⁰ I forbrytervesammenheng utgir også mange skafottviser seg for å være førstepersonsfortellinger, men det er først og fremst fengselsviser som virkelig er skrevet av forbryteren selv. Dan Lundberg har undersøkt svenske «kåklåtar», fengselsviser, som del av et svensk viseforskningsprosjekt omkring utenforskapets stemmer. Materialet hans består primært av viser skrevet av svenske fanger fra 1960 og 70-tallet, men han viser også hvordan viser skrevet av fanger inngår i en større historisk kontekst med referanse til amerikanske bluesartister som Iron Head og Leadbelly. Fangeperspektivet undersøkes i relasjon til kategoriene «brottet och dess årsaker, fångens predikament, ånger, frihetslängtan och framtiden», tematiske kategorier som i stor grad korresponderer med innholdet i de selvframstillende visene vi undersøker her.⁷¹ Baardsens selvframstillende viser inngår altså i et større litterært og sanglyrisk kretsløp, som ikke bare omfatter intertekstuelle referanser til samtidens tekster, men som også kan følges helt fram til vår egen samtid. I disse visene kan vi for eksempel, i likhet med i moderne raplyrikk, se eksempel på at grenseoverskridelser settes i spill på måter som problematiserer forholdet mellom ulike stemmer, masker eller signaturer, både biografiske og fiktive, og med ulike former for og grader av selvframstilling.⁷²

Nedtoningen av de kriminelle gjerningene ser vi tydelig i den første visen i *Fængsel og Frihed*, «Du dvæler helst saa gjerne, Erindring ...». I prosadelen av trykket tilegnes visene «mine ulykkelige Brødre» i fengslet.⁷³ Tilegnelsen er imidlertid noe uklar i og med at visen også skal være til «Skræk og Advarsel for Andre», muligens for å blidgjøre offentligheten og unngå sensur. Disse andre som visen skal avskrekke, må i alle tilfeller antas å være av typen som, i Baardsens skrivende stund, ikke ennå har

blitt fengselsfugler. Baardsens moraldrevne selvframstilling gir slik inntrykk av å bli skrevet fra den angrende synders perspektiv og henvender seg til både rettsvesenet (med bønn om benådning) og folket. Visen pleier og blidgjør opinionens fangebilde. Den lener seg tungt på den moralsk-didaktiske tradisjonen innenfor skillingsvisesjangeren og bruker gjennomgående en religiøs retorikk. Den har et tydelig subjektivt utsigelsessubjekt i Baardsen selv, i en selvframstilling som tar mål av å vise ham som en eldre og erfaren mønsterfange som kan uttale seg både på egne og andres vegne. Visen inneholder derfor også flere eksempel på andre fangers historier, og til tross for at forbryterperspektivet hovedsakelig framstår som mannsdominert, inkluderer Baardsen framstillinger av både kvinnelige og mannlige fangefortellinger. Hensikten med dette uttrykkes i klartekst i prosaforordet:

O! Maatte den tunge Skjæbne og de mange Lidelser, som har ramt mig, og de mange Ulykkelige af begge Kjøen og alle andre jeg her har afmalet, virke advarende og belærende paa dem, vise dem Lastens skrækkelige Følger for dem som fremture deri, og føre dem tilbage til Gud og Dyden, da er min hensigt naaet.⁷⁴

I visen som helhet møter vi både dette distinkte jeg-et, vi-et han er del av og ulike tiltaler til et du eller dere både i og utenfor fengeålet. I utgangspunktet er jeg-et den angrende synderen som skal advare og belære med utgangspunkt i egne erfaringer. Ofte er det imidlertid vanskelig å akseptere Baardsens anger, for jeg-et framstår også som stolt og selvmedlidende.

Visen følger til en viss grad det velkjente mønsteret fra forbryterviser og begynner, i likhet med Sevla-visen, med å etablere og bryte en idyll i tidlig barndom. Utgangspunktet her er imidlertid jeg-ets egen erindring:

(1.) Du dveler helst saa gjerne, Erindring
ved den tid, I hvilken haabets Stjerne, Oprandt
saa klar og blid, Ved velbekjendte Steder Fra
Ynglings svundne Vaar Og mange blide Glæder
I Barndoms sorgfri Aar.^{75 76}

Barndommen og barnetroen vedvarer gjennom de første fire strofene («Guds ord jeg tidlig lærte Af fromme Lærers Mund»), før ungdommelig dumdristighet og fristelsene som vertshus og kvinner byr på, leder til en kriminell løpebane og påfølgende fengselsstraff. Bare noen få feiltrinn er nok til å igangsette det kriminelle livet, og slik etableres det tidlig en forestilling om at forbryteren er et offer for uheldige omstendigheter eller mindre feil, som leder inn i et løp man vanskelig kan bryte ut av:

(8.) Se heller paa min Skjæbne Med Skræk
Og lær av den Med styrke dig at at (!) væbne Mot
Synd og Fristelse. Betænk der gives Farer,
Paa hver sin Gang og Sti O vogt dig for de
Snarer Som jeg er falden i.⁷⁷

Baardsen tar her i bruk et mye brukt bilde i forbrytervisene, nemlig veivalget eller stien som utgjør livsløpet og kan være full av feller for den som ikke vokter seg godt nok. Som i de mest populære visene hans, er det også her skjebnen som har ledet ham på feil vei. Det er den, og ikke spesifikke gjerninger Baardsen har begått, det advares mot.

Angeren har imidlertid ikke helt fortrent den selvframstillingen vi kjenner fra Baardsens selvbiografi og andre viser: Forbrytelsene var også listige, forbryteren kløktig og rømningene mange (strofe 13). Det er heller ikke verdslige autoriteter Baardsen gir æren for at han til slutt havnet i fengsel, men «en alvis Dommer

Som ei bedrages kan» (strofe 12). Bare Gud ser alt og kan sørge for at Baardsen til sist må sone sin straff, hvor mange lensmenn og fangevoktere han enn har overlistet. Slik utfordres den religiøse og angrende rammen av framstillingen for øvrig, og noe av den mytiske mestertyvens bilde er bevart til tross for det moralsk-didaktiske budskapet som eksplisitt framheves både i forord og vise.

Det er Baardsens kjente bakgrunn som gir ham hans dikteretos og lar ham konstituere seg selv som en dikter med en særlig erfaringsbakgrunn. Gjennom forordet og selvframstillingen i visen skriver Baardsen seg inn i et romantisk dikterideal der han føler seg kallet til å formidle sine erfaringer og tanker. Visen har oppstått i de sene nattetimer på Akershus Straffeanstalt: «naar nattens Stillhed herjede inden Fængselets Mure ... fremkom disse Vers i Tankerne og bleve siden bragte paa Papiret».⁷⁸ Denne ledsagende teksten beretter om en inspirasjon som er grandios på minst to måter: som kontemplativt arbeid under harde kår og i fengselets isolasjon, og som et kall til å fungere som fangenes talerør og samtidig advare andre også utenfor fengselet. Baardsen spiller her på en etablert romantisk forestilling om dikteren som grenseoverskridende og beslektet med den marginaliserte, fredløse eller kriminelle. Litteraturviter Joel Black undersøker denne forbindelsen i boken *The Aesthetics of Murder* fra 1991, der han argumenterer for at den romantiske kunstnermyten og kunstens økte autonomi setter kunstneren over og på siden av samfunnets normer og regler, ikke ulikt den lovløse i fortellinger om rettferdige landeveisrøvere eller helteskikkelser som Robin Hood.⁷⁹

Størstedelen av visen dreier seg ikke om Baardsens tidligere liv eller gjerninger, men om fengselet. Fra strofe 15 og utover blir erindringene og skisseringen av en biografi tydelig knyttet til nåtidig anger og lidelsen forbundet med tilværelsen bak murene. Flere strofer vies til å skildre fangenskapets grusomme ensomhet og lidelser som han ikke ville ønske selv for sin verste fiende (stro-

fe 18). Stumme murer, hardt leie og vond mat beskrives (strofe 20–23), men først og fremst en glemt og usynlig tilværelse som ikke har noen sluttdato (strofe 24) og heller ingen vitner: «O, kunde Mure tale og Gitret ligesaa, / De vilde vidst at male, Hvad intet Øie saa» (strofe 19). Strofene har en metapoetisk kvalitet idet Baardsens egen vise blir middelet til å overskride murenes taushet og bære vitne om det som skjer på innsiden av fengslets murer til et større publikum. De detaljerte beskrivelsene i disse strofene får samtidig godt fram lidelsen fengselsstraffen medfører, og det er den harde straffen og fangenes dårlige kår som framstår som strofenes hovedmotiv. Selv om visen i starten har blitt rettet mot «Du som haanlig smiler» og trenger «mit Raad» (strofe 7), er det her et større publikum som påkalles som vitner til fengselslivet: «Kan du betragte rolig, Med ubekymret / Sind En saadan Skrækkens Bolig Og skue kold / derind» (strofe 28).

Baardsen presenterer seg altså ikke bare som angrende synder og lidende fange, men også som dikter og fengselsekspert, som stiller sine talegaver og brede fangeerfaring til disposisjon gjennom visediktningen. Allerede i forordet gjøres det klart at ingen kan tvile på hans fangekompetanse, og heller ikke hans mulighet og evne til å uttale seg på vegne av et større fangefelleskap:

Det var ikke alene min egen sørgelige Skjæbne som under slike Omstændigheder fremtraadte i Tankerne, ogsaa de mange Jammerscener, jeg har været Vidne til med hensyn til mine ulykkelige Medfanger, baade inden den Strafanstalt, hvor jeg nu befandt mig, men ogsaa i de mange andre Strafanstalter og Fængsler, i hvilken jeg tidligere har været indsat, stod levende i min Erindring.⁸⁰

Baardsen etablerer her et tydelig felleskap med sine ulykkelige medfanger og trekker inn erfaringene han har med seg fra ulike

fengselsinstitusjoner og de mange fangeskjebnene han har observert og hørt om fra dem. I hele siste del av visen er det slike biografiske skisser og rørende eksempelhistorier fra medfanger som opptar plassen, og visen får her et annet og langt mer samfunnsbevisst preg. Det er ikke bare fangene det synges *for*, det er også fangenes (ikke bare fangens) perspektiv det synges *fra*.

I denne delen av visen møter vi den arme pike som har syndet (strofe 39–43), «Ynglingen» som vil miste sin framtid over et dårlig valg (strofe 43), og hans motstykke «Oldingen», som ikke har noe tilbake etter et langt liv i fengsel (strofe 44–45). Det kvinnelige eksempelet tar opp stor plass, og det er i det hele tatt påfallende hvordan Baardsen alltid nevner både kvinner og menn når han omtaler fangene. Til sammen får han dekket både et spenn i kjønn, type forbrytelse og et tidsspenn fra ungdom til alderdom, der ynglingen til sist vil bli som oldingen. Vi forstår av forordet at disse emblematiske eksemplene ikke nødvendigvis bygger på enkeltfangers livshistorier, men er summen av de erfaringer og historier Baardsen har vært vitne til som fange. Slik beveger visen seg fra et «jeg» i første halvdel til et «vi» i siste del, men det er bare Baardsen selv som utgjør et subjekt framfor en type eller et eksempel. Eksemplene som skildrer den kriminelles livsløp fra yngling til langtidsfengslet olding, framstår samtidig som en allegori over Baardsens eget livsløp slik det skildres i visen.

I omtalen av fangene dveles det ikke bare ved deres tapte muligheter og lidelser, men også ved deres pårørende. Også dette aspektet ved visen forholder seg til den etablerte skillingsvisetradisjonen, der ofre og pårørende ofte påkalles i visens avslutning. Her skjer det imidlertid en vending som tilsvarer den vi så i forbindelse med Storesunde-visen. Ofrene for de kriminelle gjerningene, og de pårørende til disse, er ikke nevnt, og det er de pårørende til de fengslede som trekkes fram. I disse strofene

blir Baardsens retoriske balansegang mellom ulike publikum enda mer kompleks, idet han både besynger fangenes og deres familiers lidelser og framstiller fangene som syndere. Ønsket om å snakke på vegne av de innsatte og bære vitne om fengselskår må slik balanseres mot et mer personlig prosjekt som dreier seg om å framstå som sympatisk og angrende nok til at benådning virker akseptabel, uten å gå på akkord med et etablert bilde av seg selv som mytisk mestertyv. Offerframstillingen det slik åpnes for, og den antydde kritikken mot for strenge straffer, forbinder Baardsens viselyrikk med det større sanglyriske feltet. I folkelitteraturen undergraves det typisk didaktiske formålet av nettopp et slikt offerbilde, et hvor det er rettsinstansen og styresmaktene som er overgriperen, og forbryteren som er både offer og en heltemodig opprører.⁸¹

Det er stor variasjon i aktørene Baardens vise henvender seg til. De eksplisitte henvendelsene inkluderer medfanger og potensielle kommende fanger som må advares, men indirekte går henvendelsen mot et bredere publikum som kjenner til Baardsen fra før og nå skal bevitne hans og andres lidelser i fengsel, samt en mer og mindre åpenbar appell i retning styresmakter og konge som kan stå for benådningen i praksis. Visens siste strofer kan leses som en henvendelse til alle disse gruppene. Her gjentar Baardsen advarselen om å falle for syndige fristelser, men han gjentar også det empatiske budskapet og visens offerbilde i en avsluttende bønn til en nådig Gud: «Gud se til hver som falder. Det være / hvo de er Af hvilket Kjøen og Alder, Hvad Stand / og Navn de bær» (strofe 52). Slik blir Baardsens prosjekt krevende, og selv om motivene er velkjente og følger sjangerens formelpreg, og metaforikken er svulstig og klisjefylt, rommer visen et komplekst og kompliserende lag. I spennet mellom skryt og moralsk advarel, selvbiografi og -fiksjon, og i framstillingen av fangen og fangens nære som kriminalitetens offer, har det hele et preg av en balansekunst som

håndterer en rekke aspekter ved forbrytelsens og forbryternes kulturelle betydning: helte- og offerbilder; frihet, fangenskap og marginalisering; ansvar og rettferdighet; anger, skyld og tilgivelse.

*

I hele spennet fra viser *om* forbrytere til viser *av* forbrytere ser vi at det foregår en rekke omskrivninger og fiksjonaliseringer, som får til dels store konsekvenser for forbryterframstillingen. Forbrytervisene deltar i sin tids mediale og kulturelle virkelighet ikke bare ved å distribuere informasjon, moralske budskap eller underholdning, men også gjennom å etablere et helt særegent møtepunkt mellom det virkelige og det dikteriske. Denne hybriditeten er regulert av at forbrytervisene formidles i et bestemt medium, skillingsvisens, og i et bestemt distribusjonskretsløp. Analysene våre har vist behovet for at vi tilnærmer oss visene både som medium, sjanger, intertekst og enkeltvis, samtidig som vi hele veien må balansere forholdet mellom estetikk og faktuelle referanser. Lest på denne måten trer det fram et komplekst bilde av forholdet mellom kategorier som forbryter, offer, pårørende, samfunn og straffesystem, som viser det store spennet i forbrytervisenes framstilling og forståelse av kriminalitet. Vi har sett at forbryteren er en skikkelse som utvikler seg over tid, at det konstrueres alternative offerbilder i visene, og at framstillingene hele veien er forbundet med et folkelig og ambivalent syn på både forbryter, rettsprosess og autoriteter.

Forbrytervisenes vekslende fascinasjon ved og problematisering av forbryterens liv og gjerninger framstår som varige aspekter ved vår kulturelle bearbeidning av lovbruddet, helt opp til vår egen samtid. Emblematiske saker kan også i dag få stor betydning for dagsaktuelle debatter, på samme måte som Storesund-saken ble koblet til protester mot politivold og Gjest Baardsens skjebne til en mer generell straffedebatt. Utover 1900-tallet falt

imidlertid skillingsvisenes popularitet, og tendenser som sameksisterte innenfor forbrytervisemediet har funnet nye former og er i større grad atskilt i ulike kretsløp i dagens mediale kultur. Det er for eksempel nærliggende å peke på en utvikling som går fra forbryterviser via folkelitteraturens forbryterfortellinger og videre til den moderne virkelighetskrimsjangeren (*True Crime*). De siste tiårene har vi sett en ny medial utvikling innenfor denne sjangeren, som tar den fra en verbalspråklig og episk sammenheng over til podcaster, TV-serier og filmer, slik at vi igjen kan snakke om en hybriditet som minner om forbrytervisesjangerens. Vi har også pekt på sammenhengene mellom forbrytervisen og en større sanglyrisk tradisjon, som strekker seg framover mot blant annet raplyrikk og dens bruk av gangstermotivet. Denne sanglyriske utviklingen knytter seg sterkere til forbryterens egen selvrepresentasjon og spennet mellom å framstå som skrytende eller angrende, som vi har behandlet i kapittelets siste halvdel. 1800-tallets forbryterviser er slik forbundet med en varig, rik og kompleks tradisjon for å dikte om forbryteren og forbrytelsen. Visene fascinerer og opplyser oss, som nyheter og samtidsvitner, men også som sensasjonaliserende og fiksjoniserende (selv)framstillinger.

Noter

- 1 Særlig i folkevisetradisjonen kalles Sevle ofte for Sevleguten, og navnet og kallenavnet staves på en rekke ulike måter opp gjennom årene, slik som Sevlie, Sævlie, Sævlid osv. Vi har valgt den mest moderne stavemåten her. Sevle var den siste i Norge som ble satt på steile og hjul. Dette var opprinnelig en omfattende straffemåte, men i hans samtid innebar det at den dødsdømte ble hals-hugget og at kroppen deretter ble bundet fast over et hjul og hodet satt på stake. Tidligere ville liket utstilles slik til vær og vind fjernet levningene, men i Sevles tilfelle ble kroppen tatt ned etter tre dager. Arntzen, Mönichen og Arntzen, *Departements-Tidende*, 845.
- 2 Hohle, *Manndraperen i Nerdalsjuvet* (Oslo: Gyldendal, 1975), 11.
- 3 Hohle, *Manndraperen i Nerdalsjuvet*, 11.
- 4 Brandtzæg, «Rene toner, falske nyheter», 15–16.
- 5 Jf. Brandtzæg, «Singing the News in the Eighteenth Century»; «Rene toner, falske nyheter».
- 6 Jf. Kjus, «Skafottsanger»; Brandtzæg, «Singing the News in the Eighteenth Century».
- 7 Lundberg, *Kåklåtar* (Möklinta: Gidlund, 2017).
- 8 Jf. Lund-Iversen, «Kom, Norges fromme piger, kom!».
- 9 Brandtzæg, «Skillingsvisene i Norge 1550–1950», 96.
- 10 Kjus, «Skafottsanger».
- 11 Strand, Karin, *En botfærdig synderskas svanesång* (Möklinta: Gidlund, 2019), 49–50.
- 12 Warberg, *Den fødte forbryter* (ph.d.-avhandling, NTNU, 2016), 260–262.
- 13 Jf. Foucault, *Overvåkning og straff* (Oslo: Gyldendal, 1977), 61.
- 14 Jf. Skobba, *Historia og visene om mordet på Åste Gunnarsrud den 23. Juli 1904* (U.s.: Varsko Forlag, 2001); Warberg, «Den fødte forbryter», 161.
- 15 Strand, *Brott, tiggeri och brännvinets fördärv* (Möklinta: Gidlund, 2016); Falkenberg, «Nyhedsformidling - gemt og glemt i skillingsstrykk» (Ph.d.-avhandling, Syddansk universitet, 2003); Brandtzæg, «Rene toner, falske nyheter», 16.

- 16 Anon., «En ny Vise om den nys henrettede Morder Ole Sevlie». (U.s.: Norsk Folkeminnesamling, u.å.).
- 17 Strand, *En botfærdig synderskas svanesång*; Brandtzæg, «Singing the News in the Eighteenth Century», 19.
- 18 Anon., *En ny Vise om den nys henrettede Morder Ole Sevlie*.
- 19 Cohn, *The Distinction of Fiction* (Baltimore og London: The John Hopkins University Press, 1991), 16. Se også Warberg, «Den fødte forbryter», 175–176.
- 20 Walsh, *The Rhetoric of Fictionality* (Columbus: Ohio State University, 2007), 45.
- 21 Skov-Nielsen, Phelan og Walsh, «Ten Theses About Fictionality», 61–73.
- 22 Farfaren het også Ole Olsen Sevle, i likhet med sønnen og sønnesønnen.
- 23 Arntzen, Möinichen og Arntzen, *Departements-Tidende*, 833.
- 24 Ulike kilder oppgir henholdsvis 1830 og 1831. Vi har her forholdt oss til rapporten i *Departements-Tidende*.
- 25 Arntzen, Möinichen og Arntzen, *Departements-Tidende*, 832.
- 26 Jf. Warberg, *Den fødte forbryter*, 190–191.
- 27 Anon., «En ny Vise om den nys henrettede Morder Ole Sevlie».
- 28 De ulike kildene om Sevle oppgir ulike fødselsår.
- 29 Strand, *En botfærdig synderskas svanesång*, 12, 253, 257.
- 30 Kjus, «Skafottsanger», 326–327.
- 31 Warberg, *Den fødte forbryter*, 182.
- 32 Warberg, *Den fødte forbryter*, 177–183.
- 33 I 2008 var det urframføring av forestillingen «Sevleguten – illgjerningsmann og velgjører» av Ola Grøvdal på Sevletunet i Nore. Året etter kom «Spelet om Sevleguten», der første akt er bygget på Ola Grøvdals stykke og andre akt på Eldgrim Springgards fortelleteater om saken fra 2004. Se også Warberg, *Den fødte forbryter*, kapittel 6.
- 34 Strand, *Brott, tiggeri og brännvinsfordärv*; Falkenberg, «Nyhedsformidling - gemt og glemt i skillingstrykk»; Brandtzæg, «Rene toner, falske nyheter», 16.
- 35 Esborg og Thorsen, «Editorial. New Perspectives on Scandinavian *Skillstrykk*», 11.
- 36 Anon., «Om Mord og Voldshandlinger i Eidsvold».

- 37 Brandtzæg, «Rene toner, falske nyheter», 35.
- 38 Takk til Audun Kjus, som satte oss på sporet av tegnene på *fake news* i denne visen.
- 39 Jf. Kjus, «Eksempelet Sofie Johannesdatter».
- 40 Anon., «Vise om den forfærdelige svenske massemorder Johan Filip Nordlund» (U.s. NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 32: 960); Anon., «Om Glimmingemorderen Hagstrøm» (Lillestrøm. NTNU Gunnerusbiblioteket V box 21: 621); Agren, «Berättelse och sång om det fasansväckande mordet som skedde i Denham i England» (Trondheim. NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 1: 26).
- 41 Anon., «Om Ole Sævla». (*Dølaminne. Tidsskrift for folkeminne og bygdesøge*, Vol 8, u.nr., 86–89, 1926.
- 42 Warberg, *Den fødte forbryter*, 180–181.
- 43 Eagleton, *On evil* (New Haven, Conn: Yale University Press, 2010), 120.
- 44 Brandtzæg, «Skillingsvisene i Norge 1550–1950», 96.
- 45 Dahl, *Trivialiteter*. (Oslo: Aschehoug, 1986); Warberg, «Den fødte forbryter», 28–29, 158–161.
- 46 Collin, *Kunsten og Moralen* (København: Gyldendal, 1894), 186–187.
- 47 Anon., «Vise om Nils Storesundes død. Straffange i Bergens Slaveri» (u.s: u.å. [1875?]. NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 22: 654).
- 48 Anon., «Storesunde-sagen».
- 49 Den siste henrettelsen i Norge fant sted i 1876, men dødsstraffen for borgerlige forbrytelser ble ikke offisielt avskaffet før i 1905. Fram mot 1905 var det likevel vanlig at kongen summarisk benådet alle som ble dømt til døden ved å omgjøre straffen til livstid i fengsel eller straffarbeid. Slike livstidsstraffer kunne avsluttes ved en ny kongelig benådning, og fra og med 1902-loven var den avgrenset til 21 år.
- 50 Kapteinvaiktmester J. Brun ble frifunnet, mens kompanikirurg B. Aug. Mohn ble dømt til 30 dager festningsarrest ifølge artikkelen «Storesunde-Sagen» publisert 24. januar 1876 i *Bergens Tidende*.
- 51 Anon., «Straffangen Jakob Storesunde»; «Straffangen Nils Jakobsen Storesunde. (Slutning)».

- 52 Warberg, «Den fødte forbryter», 198–199.
- 53 Anon., «Hvem er Morderen?» (Kristiania: u.å. Norsk Folkeminnesamling).
- 54 Hattemaker, Jørgen, «En Folkevise om 'Den norske Dreyfus'» (Kristiania, ukjent samling, 1900).
- 55 Jf. Warberg, *Den fødte forbryter*, kap. 7 og 8.
- 56 Anon., «Thorvald Slettens løsladelse».
- 57 Hohle, *Mann draperen i Nerdalsjuvet*, 9.
- 58 Aukrust, «Life Prisoner and Master Thief», 176.
- 59 Baardsen, *Gjest Baardsen Sogndalsfjærns Levnetsløb I–III*. (Kristiania: Frederik T. Steen, 1835).
- 60 Vold, «Gjest Baardsen Sogndalsfjæren 1791–1849», 84.
- 61 Lund-Iversen, «Kom Norges fromme piger, kom. Linjer i Gjest Baardsens poetiske forfatterskap», 33.
- 62 Jf. Lund-Iversen, «Kom Norges fromme piger, kom».
- 63 Baardsen, *Fængsel og Frihed*. (Tromsø: 1873. NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 19:552).
- 64 Trykket vi viser til her er fra NTNU Gunnerusbibliotekets samling og er et opptrykk gjort i Tromsø i 1873, nesten 25 år etter at Baardsen døde. Det originale trykket, *Fængsel og Frihed i tvende Quad*, er fra 1845, og den første visen har her 58 framfor 52 strofer. Strofene som er fjernet dreier seg først og fremst om andre fanger.
- 65 Lund-Iversen, «Kom Norges fromme piger, kom», 34.
- 66 Sinding, *Gjest Baardsen en Forbryders Livsroman* (Kristiania: Folkeskriftselskabet, 1890), 288–292.
- 67 Baardsen, *Jeg beilet engang til en Pige så skjønn* (Kristiania: u.å. Nasjonalbiblioteket Digital.); Baardsen, *Kjerlighedsvisen om Gjertine Carlsdatter* (u.s.: u.å. Nasjonalbiblioteket Digital).
- 68 Sivertsen, *Afskeds-Sange af Ole Sivertsen* (Tromsø: 1862. NTNU Gunnerusbiblioteket V. box 28:832).
- 69 Smith og Watson, *Reading Autobiography*, 18.
- 70 Strand, «Förtvivlans synlighet». Strand. *Brott, tiggeri og brännvinets fördärv*.
- 71 Lundberg, *Kåklåtar*, 72.
- 72 Diesen, «Når vi svinger inn på Macern gjør vi det på ordentlig» (ph.d.-avhandling, Høgskolen i Innlandet, 2018), 52–53.
- 73 Baardsen, *Fængsel og Frihed*, 5.

- 74 Baardsen, *Fængsel og Frihed*, 3.
- 75 Merk at linjedelingen i trykket ikke følger rimmønsteret - antagelig av plassøkonomiske hensyn. I andre gjengivelser av visen blir den inndelt i 8 verselinjer etter mønsteret «Du dveler helst saa gjerne / Erindring ved den tid / ...»
- 76 Baardsen, *Fængsel og Frihed*, 6.
- 77 Baardsen, *Fængsel og Frihed*, 7.
- 78 Baardsen, *Fængsel og Frihed*, 2.
- 79 Black, *The Aesthetics of Murder* (Baltimore og London: The John Hopkins University, 1991), 31.
- 80 Baardsen, *Fængsel og Frihed*, 2.
- 81 Diesen, 'Når vi svinger inn på Macern gjør vi det på ordentlig'.

Litteratur

- Arntzen, K., C. Möinichen og A. Arntzen. Uten tittel. I *Departements-Tidende*. Christiania: Johan Krogh, 1834: 801–905.
- Aukrust, Knut. «Life Prisoner and Master Thief: Constructions of a National Hero». *Arv. Nordic Yearbook of Folklore* 74 (2018): 149–180.
- Black, Joel. *The Aesthetics of Murder. A Study in Romantic Literature and Contemporary Culture*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1991.
- Brandtzæg, Siv Gøril. «Rene toner, falske nyheter. Skillingsviser i det tidligmoderne Skandinavia». *K&K: Kultur og klasse* 47 (2019): 11–38.
- Brandtzæg, Siv Gøril. «Singing the News in the Eighteenth Century. A Media Perspective on Norwegian Skilling Ballads». *Arv. Nordic Yearbook of Folklore* 74 (2018): 17–44.
- Brandtzæg, Siv Gøril. «Skillingsvisene i Norge 1550–1950. Historien om et forsømt forskningsfelt». *Edda* 105 (2018): 93–109.
- Baardsen, Gjest. *Gjest Baardsen Sogndalsfjærns Levnetsløb I–III*. Christiania: Frederik T. Steen, 1835.
- Collin, Christen. *Kunsten og Moralen. Bidrag til Kritik af Realismens Digtere og Kritikere*. København: Gyldendal, 1894.
- Cohn, Dorrit. *The Distinction of Fiction*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1991.
- Dahl, Willy. *Trivialiteter. Fra den norske masselitteraturs historie*. Oslo: Aschehoug, 1986.
- Diesen, Even Igländ. «Når vi svinger inn på Macern gjør vi det på ordentlig!»: En studie i norsk raplyrikk, Ph.d.-avhandling, Høgskolen i Innlandet, 2018.
- Eagleton, Terry. *On Evil*. New Haven, Conn: Yale University Press, 2010.
- Esborg, Line og Katrine Watz Thorsen. «Editorial. New Perspectives on Scandinavian Skillstrykk». *Arv. Nordic Yearbook of Folklore* 74 (2018): 7–16.
- Falkenberg, Lise Lund. *Nyhedsformidling - gemt og glemt i skillingsstrykk*. Ph.d.-avhandling, Syddansk universitet, 2003.
- Foucault, Michel. *Overvåkning og straff. Det moderne fengsels historie*. Oslo: Gyldendal, 1977.

- George, Nelson. *Hip Hop America*. New York: Penguin, 2005.
- Hohle, Per. *Mannndraperen i Nerdalsjuvet: Sagaen om Seveleguten*. Oslo: Gyldendal, 1975. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007060501043.
- Kjus, Audun. «Skaftotsanger. Rapport fra et kulturhistorisk plateprosjekt». I *En vild endevending af al virkelighet*. Norsk Folkeminnesamling i hundre år, redigert av Line Esborg og Dirk Johansen, 323–331. Oslo: Novus, 2014.
- Kjus, Audun. «Eksempelet Sofie Johannesdatter». *Tidsskrift for kulturforskning* 9 (2010): 91–101.
- Lundberg, Dan. *Kåklåtar: fångelsevisor som identitetsmarkör och kulturarv*. Skrifter utgivna av svenskt visarkiv 43, i samarbeide med Samfundet för visforskning. Möklinta: Gidlund, 2017.
- Lund Iversen, Carl-Lauritz. «Kom, Norges fromme piger, kom! - Linjer i Gjest Baardsens poetiske forfatterskap». *Årbok for Sogn* 37 (1991): 33–48. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digitalidskrift_2018101981196_001.
- Sinding, Holger. *Gjest Baardsen: en Forbryders Livsroman: Fortælling fra Aarhundredets Begyndelse. 1ste Del*. Kristiania: Folkeskriftselskabet, 1890. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2016050948008.
- Skobba, Ingvar. *Historia og visene om mordet på Åste Gunnarsrud den 23. Juli 1904*. U.s.: Varsko Forlag, 2001.
- Skov-Nielsen, Henrik, James Phelan og Richard Walsh. «Ten Theses about Fictionality». *Narrative* 23, 2015: 61–73.
- Smith, Sidonie og Julia Watson. *Reading Autobiography. A Guide for Interpreting Life Narrative*. Minneapolis/London: University of Minnesota Press, 2010.
- Strand, Karin. *Brott, tiggeri och brännvinets fördärv: Studier i socialt orienterade visor i skillingtryck*. Stockholm: Gidlund, 2016.
- Strand, Karin. «Förtvivlans synlighet. Om självframställan i skillingstryck utgivna av blinda». *Tryckta visor. Perspektiv på skillingstryck som källmaterial*, redigert av Märta Ramsten, Karin Strand og Gunnar Ternhag, 179–202. Uppsala: Kungl. Gustaf Adolfs Akademien för svensk folkkultur, 2015.
- Vold, Svein L. «Gjest Baardsen Sogndalsfjæren 1791–1849. Ettermæle: Dikt og sanning». *Årbok for Sogn* 37 (1991):

83–93. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digitids-skrift_2018101981196_001

Walsh, Richard. *The Rhetoric of Fictionality. Narrative Theory and the Idea of Fiction*. Columbus: The Ohio State University Press, 2007.

Warberg, Silje. *Den fødte forbryter. Diskursive brytninger i fremstillinger av kriminalitet og degenerasjon i norsk litteratur og offentlighet 1890–1910*. Ph.d.-avhandling, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 2016.

Aviser

Bergens Tidende 1876-01-24, «Storesunde-Sagen». https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_bergenstidende_null_null_18760124_9_19_1.

Fædrelandet 1875-06-19, «Straffangen Jakob Storesunde». https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_faedrelandet_null_null_18750619_8_49_1.

Fædrelandet 1875-06-23, «Straffangen Nils Jakobsen Storesunde. (Slutning)». https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_faedrelandet_null_null_18750623_8_50_1.

Morgenbladet 1975-12-11, «Om Mord og Voldshandlinger i Eidsvold». https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_morgenbladet_null_null_18751211_57_341_1.

Stavanger Aftenblad 1907-02-13, «Thorvald Slettens løsladelse». https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_stavangeraftenblad_null_null_19070213_16_39_1.

Skillingstrykk

Agren, L. Fredrik. *Berättelse och sång om det fäsansväckande mordet som skedde i Denham i England*. Trondheim: u.å. NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 1: 26.

Anon. *En ny Vise om den nys henrettede Morder Ole Sevlie*. U.s.: u.å [1834?]. Norsk Folkeminnesamling.

Anon. «Om Ole Sævla». U.s.: 1926. *Dølaminne. Tidsskrift for folke-minne og bygdesoge*, Vol 8, u.nr., 86–89.

Anon. «Mordersken Randine Grimsrud». Kristiania: u.å [1880?]. NTNU Gunnerusbiblioteket V. box 24:692.

- Anon. *Om Glimmingemorderen Hagstrøm med et Uddrag fra Forbryderjournalene over Mordet*. Lillestrøm: u.å. NTNU Gunnerusbiblioteket V. box 21: 621.
- Anon. «Vise om den forfærdelige svenske masse-morder Johan Filip Nordlund, som paa Målar-dampskibet «Prins Carl» myrdede kapteinen, sytmanden og to andre, samt saarede otte personer, hvorefter han røvede kapteinens penge, ialt 800 kroner hvorefter flygtede fra skibet, men blev straks paagreben og indsat i Västerås fængsel, hvor han ny afventer sin dom og skjæbne ...» U.s.: u.å. NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 32: 960.
- Anon. «Sofie Johannesens Dødsang». Trondheim: [1876?]. NTNU Gunnerusbiblioteket V. box 24:693.
- Anon. «Ny vise om det skrækkelige mord på Gaarden Lynnæs i Eidsvold den 13de November 1875, hvorved Erik Eriksen dræbte sin Stedsøn Lars Olsen ved at give ham flere Slag af en Øxe og siden paa det rædsommeste mishandlede ham». U.s.: u.å. NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 24: 693.
- Anon. «Vise om Nils Storesundes død. Straffange i Bergens Slaveri». U.s.: u.å. [1875?]. NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 22: 654.
- Anon. «Hvem er Morderen? En Vise om Thorvald Sletten og det hemmelighedsfulde Mord paa hans Moder». Kristiania: u.å. [1900?]. Norsk Folkeminnesamling.
- Baardsen, Gjest. *Fængsel og Frihed i tvende Qvad, forfattede af Gjest Baardsen Sogndalsfjærn*. Holmestrand: 1845. Nasjonalbiblioteket Digital. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2018011526008.
- Baardsen, Gjest. «Gjest Baardsens Kjærlighedsviser 'Jeg beiled engang til en Pige saa skjønn' Visen om den bedragne Elsker». Kristiania: u.å. Nasjonalbiblioteket Digital. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2018102326038
- Baardsen, Gjest. «Kjærlighedsvisen om Gjertine Carlsdatter forfattet af Gjest Baardsen Sogndalsfjæren». U.s.: u.å. Nasjonalbiblioteket Digital. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2018102326041.
- Baardsen, Gjest. *Fængsel og Frihed*. Tromsø: 1873. NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 19:552.

Hattemaker, Jørgen. «En Folkevisen om 'Den norske Dreyfus' eller Den til Døden dømte Thorvald Sletten». Kristiania: 1900.
Ukjent samling.

Sivertsen, Ole. *Afskeds-Sange af Ole Sivertsen. Vaagens arrest 1862. Gjennemseet af Lensmand Scherffenberg*. Tromsø: 1862. NTNU Gunnerusbiblioteket V. box 28:832.